

KÂDÎ ABDULCEBBÂR'A GÖRE ALLAH-İNSAN İLİŞKİSİNDE İLAHÎ YARDIM

-Divine Assistance (*Lutf*) in Qadî Abduljabbar's God-Man Relationship-

Z. Hümeýra Koç

A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Kelam Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

Abstract *This article deals with Qadi Abd al-Jabbar's thoughts on Divine Assistance (Lutf) in terms of God and Human relationship. Qadi Abd al-Jabbar first, with a rational base, explains the concept of Lutf on the basis of human freedom (at-tamkin) and responsibility (at-taklif); secondly, treats the divine assistance as a contingent and merit depending on the will of man. This Mu'tazilî perspective has a rational and moral roots, unlike Ash'ari's position that premised that everything is part of destiny of God.*

Keywords: *Qadi Abd al-Jabbar, Lutf, Divine Assistance, at-Taklif, Divine Justice*

GİRİŞ

Allah-insan ilişkisi, vahye dayanan dinlerin başat sorunları arasında yer almaktadır. Kur'ân, özellikle vahye muhatap olan geleneklerin algıları temelinde bu ilişkiyi mahiyeti açısından doğru bir eksen üzerine bina etmeye çalışmış ve bir yönelim olması bakımından değer ile ilişkisini kurmuştur. Bu, inanan kişinin Yaratıcı'ya nasıl yönelmesi gerektiğini düzenleyen esaslı bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Allah'ın "Esmâ'u'l-Husna" içerisinde insan ile olan ilişkisini tanımlayan isimleri, hem Allah'a ilişkin tasavvurları tashih etmekte hem de değer ekseninden kopmayan sağlam ve sağlıklı bir ahlakî bağ oluşturmaktadır. İlahî yardım da, Allah'ın, insanın özgür iradesi ve içten yönelimi koşuluna bağlı olarak lütufta bulunması olarak tezahür eder. Bu nedenle Kur'ân, bağışlamayı, insanın kendi özgür iradesine ve kesin bir kararlılıkla yönelmesine tahsis etmiştir. Ödüllendirmeyi de aynı şekilde iyi olma ve iyilik yapma çabasının sonucu olarak koymaktadır.

Kelam literatürüne bakıldığında ise bu konu, daha ziyade ilahî 'lütuf' kavramı üzerinden tartışılmıştır. Öncelikle kelâm düşüncesinde bu konuda iki farklı eğilimin ortaya çıktığı söylenebilir. Kudretten hareket eden Eş'ârî düşünceye göre ilahî yardım, efendi-köle ilişkisinde olduğu gibi, Allah'ın takdiridir. Adalet ve hikmetten hareket eden Mu'tezilî bakış açısında ise ilahî yardım, gerçekleşmesi insan iradesine ve hak edişe bağlı olan ahlakî bir tutumdur. Bu çalışma, ikinci perspektifi paylaşan

Mu'tezilî kelamcı Kâdî Abdulcebbar'ın [h.415/m.1025] ilahî yardım konusundaki görüşlerini, lütuf kavramı ve içeriğine ilişkin değerlendirmeleri bağlamında ortaya koymaktadır.

Lütuf tevfiik, hidayet ve istikâmet gibi ilâhî adalet çerçevesinde ele alınması gereken bir kavramsal içeriğe sahiptir.¹ İnsan sorumluluğu bağlamında ilahi adaleti temellendirme amacına hizmet eden bu kavram,² temelde, sorumluluğun makul ve mümkün koşullarını tayin etmektedir. Bu açıdan bakıldığında lütfun, kişiye teklif konusu olan şeylerde, psikolojik ve düşünsel bir 'çağrı' (güdü, dürtü, motiv) işlevi gördüğü söylenebilir. Margaretta T. Heemskerk, Kâdî Abdulcebbar'ın, lütfu sadece Allah tarafından yapıldığında değil, bilakis onun, namaz gibi belli dinî yükümlülüklerin bir insan eylemi olarak yerine getirilmesinde çağrı işlevi görebildiğini söylemiş ve Binyamin Abrahamov ile aynı kanaati paylaşmıştır.³

Kelam terminolojisinde "insanın kendi iradesiyle Allah'a iman edip günahlardan kaçınmasını kolaylaştıran ilahi fiil" anlamına gelen lütuf, Kur'an'da fazl, ihsan ve rahmet kelimelerinin karşılığı olarak Allah'a nispet edilen bir hüküm değerine sahiptir.⁴ Bu içeriğiyle kavram, nimet, hediye, yardım, hibe anlamlarında Allah'ın insanları iyi olmaya ve iyilik yapmaya yaklaştıran; kötü olmaktan ve kötülük yapmaktan uzak tutan fiilleri için kullanılır. Kelam âlimleri, Allah'ın iman ve itaatle yükümlü kıldığı insanlara lütufta bulunduğu hususunda ittifak etmekle beraber; kavramın kapsamı, ilahî kudretle olan ilişkisi ve Allah'a vacip olup olmadığı hususunda ise farklı görüşlere sahip olmuşlardır. Mu'tezile kelam sisteminde lütuf, 'vucûb'⁵ prensibine bağlı olarak ele alınmış; Allah için ahlakî anlamda zorunlu kabul edilmiştir.⁶ Ehl-i Sünnet ise lütufu, herhangi bir zorunluluk

¹ Kâdî Abdulcebbar, 'lütuf' kavramı ile tevfiik, ismet ve itaat arasında sıkı bir bağ olduğu görüşündedir. Bkz. Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğnî*, XIII/15.

² Binyamin Abrahamov, R. M. Frank ve Hourani gibi, 'Lütuf' kelimesini İngilizce nimet vermek, ihsanda bulunmak ve lütfetmek anlamlarına gelen 'Grace' kelimesi ile değil, 'ilahî yardım' anlamına gelen 'Divine Assistance' teriminin karşılığı olarak ele almıştır. O, kavramın Kâdî Abdulcebbar tarafından Allah'ın insana aklî/ma'kûl yardımında bulunması anlamında kullandığına dikkat çekerek, kavramın M. Frank ve George Houranî tarafından Hristiyan teolojideki 'Grace' kavramıyla ilişkilendirmelerinin yanlış olduğunu söylemiştir. Bkz. Abrahamov, Binyamin, "Abd Al-Jabbar's Theory of Divine Assistance (Lutf)", *JSAI*, 16, s. 41, 43.

³ Heemskerk, Margaretha T., *Suffering in The Mu'tazilite Theology*, Leiden 2000, s. 149; ayrıca bkz. Aslan, İbrahim, *Kâdî Abdulcebbar'da Kelam Yöntemi*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007.

⁴ Topaloğlu, B.- Çelebi, İ., *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yay., s. 198.

⁵ Mu'tezilî terminolojide "Allah'a bazı şeyleri yapmasının zorunlu olması" anlamında kullanılan ahlakî bir kavramdır.

⁶ Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğnî*, XIII/26.

atfetmeksizin ilahî iradeye kalmış bir husus olarak değerlendirmiştir. Eş'arı'ler, Allah'ın kudretini esas alarak O'nun fiillerinin, hiçbir şarta bağlı olmadan meydana geldiğini sylerken⁷; Mu'tezile, konuya ilâhî adalet açısından yaklaşıp insanın hürriyeti ile irtibatlandırmakta⁸, meseleyi insan eksenli hale getirmektedir. Kelam terminolojisindeki genel kullanımına bakılırsa lütuf, iyi fiile yaklaştıran ve kötü fiilden uzaklaştıran niteliği açısından 'mukarrib' olarak; değer yüklü iyi bir eylemin gerçekleşmesindeki etkisi açısından ise 'muhasıl' olarak adlandırılmıştır. Vacib niteliğindeki bir fiili gerçekleştirmesi bakımından 'tevfik'; değerden yoksun bir eylemden uzak tutması bakımından 'ismet' olarak tanımlanmıştır.⁹

'Müfredâtu'l-Kur'ân' adlı eseriyle ayrı bir yere sahip olan Rağib el-İsfehânî [h.502/m.1106], semantik açıdan duyusal olarak algılanamayan şeylerin bazen 'latf' (لطيف) sözcüğüyle ifade edilebildiğine dikkati çekmiştir. O'na göre Allah'ın bu kelime ile nitelenmesinin temelinde; işleri, meseleleri ve inceliklerini bilmesinin ve(ya) kendilerini hidayet yoluna erdirmeye noktasında kullara nezaketle muamele etmesinin, olması mümkündür.¹⁰ Ayrıca lütuf kelimesinin bir sevgiye, muhabbete vasıl olmada, vasıta edinilen armağanlar için de kullanıldığı görülmektedir.¹¹ Kullanım alanları dikkate alındığında bir kelam kavramı olarak lütuftan, daha ziyade, doğrudan Allah'ın fiillerinin temel niteliği kastedilmiştir. Lütuf, kavram olarak, "yardım, iyilik ve inayet" olarak çevrilebilir. Yalnız inayet kelimesini, Hıristiyan teolojideki kullanımla karıştırmamak gerekmektedir.¹² Mu'tezilî kelamcı

⁷ Eş'arı, Ebu'l Hasan, *el- İbâne ve Usul-ü Ehli's-Sünnet*, (Tercüme: Ramazan Biçer), Gelenek Yay. İstanbul, 2010, s.147-148.

⁸ Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğnî*, XIII/17.

⁹ Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğnî*, XIII/15.

¹⁰ İsfehani, Râgıp, *Müfredat, ltf* maddesi.

¹¹ Bu anlamla ilgili bkz. Ta'cu'l- Arus, *Lexicon*,8/3010, *lutuf* maddesi. Bkz: İsfehani, Râgıp, *Müfredat, ltf* maddesi.

¹² Bizim 'İnayet' diye çevirdiğimiz, "Grace" kelimesi Fransızca-Türkçe sözlüklerde, iyilik, yardım, bağışlama, af, Tanrı yardımı ve lütfü, gibi kelimelerle çevrilmiştir. (Bkz. Saraç, Tahsin, *Fransızca Türkçe Büyük Sözlük*, Ankara 1976, c.I, s.629) Yazarın yukarıda "Hıristiyanlıktaki anlamını vermemek şartıyla" şeklinde bir ifade kullanması, sanıyoruz ki, bu kelimenin, Hıristiyanlıkta, ilk günah anlayışıyla bağlantısına dikkat çekmek içindir. Zira Hıristiyanlıkta Hz. Adem'in işlediği ilk günahdan dolayı her insan doğuştan günahkardır ve bu aslı günahdan ancak Tanrı'nın yardımı ve bağışı sayesinde kurtulabilir. 'İnayet-i Rabbaniyye' öğretilerine göre, bu durumda insanın yapabileceği tek şey, Tanrı'ya bağlanmak ve oturup onun bağışlamasını beklemektir. Önceleri Tanrının yetkisinde olan insanın bu asli konusuna yönelen bağış, daha sonra Katolik kilisesince insanın yaşamı sırasında işlediği günahlara ve yaşamı süresince çekeceği cezalara yayılmış ve Papa'lar tarafından uygulanmaya başlanmıştır. (Bkz. Hançerlioğlu, Orhan, *Dünya İnançları Sözlüğü*,

Kâdî Abdulcebbar'ın (ö.415/1024) ise, lütuf kavramını, "kişinin kendisiyle vacibi seçtiği ve kötüden sakındığı ya da bir şeyi yapmaya ve kötüyü terk etmeye daha yakın olduğu bir şeydir"¹³ şeklinde tanımladığı görülmektedir.

a. Temkin olarak Lütuf

Kâdî Abdulcebbar, lütuf kavramını insan özgürlüğüne hâle getirmeyen bir bağlam içerisinde bir tür 'imkân' olarak değerlendirmiştir. Bu, ilahî vahye muhatap olmaya ve yükümlülüklerin yerine getirilmesine temel sağlar.¹⁴ O, lütuf ilkesini değersel açıdan biri 'yapma', diğeri 'terk etme' olmak üzere iki yönlü olarak ele almıştır. İlkinde salt iyi olan emre itaat gerçekleşmekte ve getirisi olan ahlakî mükafatı kazanma imkânı ağır basmakta; ikincisinde ise zarara neden olan veya kişiyi yarardan mahrum bırakan kötü eylemlerden kaçınma iradesi ortaya çıkmaktadır. Kâdî Abdulcebbar, her iki yönün ilahî teklifin bütünlüğünü sağladığını düşünerek bunu, 'sorumluluğun gerçekleşmesi' olarak nitelendirmektedir.¹⁵ Bu açıdan baktığımızda, namaz kılmak bir lütuftur, diyebiliriz. Çünkü namaz kılabilmek, buna güç yetirebilmek, emre itaat edebilmek ve bu güce sahip olmak lütuf değeri taşır. Zira bu imkân ile namaz ibadeti bir yükümlülük olarak bir arada düşünülebilmekte; namaz kılmakla da mükafaatın elde edilebilmesinden söz edilebilmektedir.

Kâdî Abdulcebbar, ilahî irade tarafından nehyedilen bir şeyden uzak durmayı, korunma anlamına gelen 'ismet' olarak nitelendirmiş; iyi bir şeyi yapmayı ise başarmak anlamına gelen 'tevfik' kelimesiyle karşılamıştır.¹⁶ O, Allah'tan sadır olan 'emretme' ve 'lütfetme' iradesinin çelişki ortaya çıkarmadığını, 'lütf duyulan gereksinim, bir şeyi bilme ve yapmaya duyulan gereksinim gibidir' ifadesiyle açıklamıştır. O, bu bağlamda, teklife muhatap olmanın insana ait bir tercih olmadığını hatırlatarak, bu durumun gerektirdiği 'koşulların' sağlanmasının ise lütuf

---

İstanbul 1993, s. 73-74) Yine özellikle Protestanlıkta aslî suçla İsa'nın kurtarıcılığı arasında bir ilişki kurulmak suretiyle, ilk günaha daha olumlu bir anlam verilmeye çalışılmıştır. Zira onlar göre, böyle bir fesat olmasaydı, İsa'nın kurtarıcı amelinin bir anlamı kalmazdı. Bazı Ortaçağ Hıristiyan ilahiyatçıları bu yoruma paralel bir şekilde, ilk günaha "ey mesut suç" demişlerdir. Çünkü insan o suç sayesinde kurtuluşa erebilmiştir. (Bkz. Schimmel, Annamari, *Dinler Tarihi*, İstanbul 1999, s.286) Görüldüğü gibi, Hıristiyanlıkta "Tanrının yardımı/ inayeti/ lütfu" denildiğinde bunun, her halükarda ilk günahla bir bağlantısı vardır. Yazar burada bu hususa dikkat çekmiş olmalıdır. Bkz. Brunschvig, Robert, (çev.Hulusi Arslan), İnönü Üniv. "Mutezile ve Aslah, ç.n"

¹³ Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu Usûl-i Hamse*, s. 519.

¹⁴ Âl-i İmran, 3/97; En'am, 6/152; Enfal, 8/60; Mücadele, 58/4 vb.

¹⁵ Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğnî*, XIII/19.

¹⁶ Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğnî*, XIII/15.

değeri taşıdığını ifade etmiştir. Ayetlerde geçen ‘من استطعم’ yönündeki ifadelere gönderme yapılmasının, bir şeye g yetirmeye olduğu kadar ltfa da gereksinimi ortaya koyduğunu düşünmektedir.¹⁷ Kâdî Abdulcebbâr, lütuf kavramına uzun uzun yer verdiği *el-Muğnî* adlı eserinde ilahî ltuftaki nihaî amacın (الغرض), mükellefin bağlayıcılık doğuran emri yerine getirmesi ve yasaklanan hususlardan kaçınması olduğunu sık sık tekrarlamaktadır.

Kâdî Abdulcebbâr, Allah’ın insana ltfetmesinin mecazî, teklfin gerekli ve yeterli koşullarını sağlamasının (التمكين) hakikat anlamında yorumlanmasına karşı ıkımiş; birinin diğerinden ayrılmadığı iki değerli bir bütünlüğü savunmuştur.¹⁸ Maslahat’ın gerçekleşme imknını ise karşısına "mefsedet’i" koyarak açıklamış; ¹⁹ "kişinin fiilinin mefset olmasında lütuf olur mu?" diye sorduğu soruda hocasıyla önce ihtilaf etmişler, sonra "güzel bir iş yapmak anlamında lütuf veya kötü bir iş yapmamak anlamında ismet açısından yapabilme imknına sahip olduğu halde kişinin kötü bir iş yapmaması"²⁰ bu soruyu cevapladığı için orta yolu bulmuşlardır. Kâdî Abdulcebbâr, lütuf kelimesinin, hem gerçekleşmesi hem de sevab hak etmeye götürmesi bakımından ‘salah’, ‘istislah’, ‘maslahat’ ve ‘aslah’ kelimelerinin anlamlarını içerdiğini düşünmektedir.²¹ Bu noktada Kâdî Abdulcebbâr, kötü bir şeyden kaçınmayı, kendisinde ‘mefsedet’ olması nedeniyle lütuf olarak değerlendirmiştir.²²

Daha genel çerçevede ilahî lütuf, insana doğrudan doğruya olmasa da, bazı tercih edici faktörler dolayısıyla Allah tarafından verilen bir nimet ve yönelim imknı olmaktadır. O’na göre insanın ltfa nil olabilmesi için sağlam bir çaba içerisinde olması gerekir. Lütfun "yaklaştırma" ve "engelleri ortadan kaldırma" nitelikleri, Allah’ın fiili olmasından kaynaklanmış olabileceği gibi, insanın kendi eylemlerinden veya başkalarının fiillerinden de kaynaklanmış olabilir. Dolayısıyla lütuf, sadece Allah’a aittir, kişi başkasına fayda sağlayamaz, buna gücü yetmez demek doğru olmaz. Örneğin bir baba, çocuğunu eğitmeye çalışmakla çocuğuna lütfetmiş olur. Fakat lütuf, ‘kabh’ manasında kullanılırsa, açık olması ve sınırlandırılmamas gerekir.²³ Bir kişi başka biri için iyi ya da kötü bir eylemde bulunabileceğinden; kötü bir şey yaptında maslahatın zıtt olarak mefsetet olması açısından, iyilikten uzaklaşmak böylece kötülüğe yaklaşmak adına bu fiilin lütuf olması mümkün değildir.

¹⁷ Kâdî Abdulcebbâr, *el-Muğnî*, XIII/19.

¹⁸ Kâdî Abdulcebbâr, *el-Muğnî*, XIII/19.

¹⁹ Kâdî Abdulcebbâr, *el-Muğnî*, XIII/3.

²⁰ Kâdî Abdulcebbâr, *el-Muğnî*, XIII/15.

²¹ Kâdî Abdulcebbâr, *el-Muğnî*, XIII/15 vd.

²² Kâdî Abdulcebbâr, *el-Muğnî*, XIII/9.

²³ Kâdî Abdulcebbâr, *el-Muğnî*, XIII/26.

Mu'tezile, Allah'ın bütün fiillerinde bir maksat ve gayenin bulunduğunu söyleyerek, diğer konularda olduğu gibi lütuf meselesinde de akli bir temellendirmeye gitmiştir. İlahî iradenin amaçsız iş yapmasının abes anlamına geleceğini, kulları ile ilgili olarak yaptıklarının onların yararına olması gerektiğini, onlara adaletle muamele ettiğini, adaleti gereği kullarına da farklı fırsatlar vermediğini, herkes için geçerli olan bir lütufta bulunduğunu ve bunun Allah'a vâcip olduğunu iddia etmiştir. Ehl-i Sünnet'in aksine Allah'ın kudretinin, kâfirleri imana getirecek bir lütuf'a taalluk etmediğini; çünkü O'nda böyle bir kudret olduğu halde, bunu kullarından esirgeyecek olsa cimri, cahil ve zâlim olacağını, hâlbuki O'nun yaptıklarının tümünün bir hikmete dayandığını ve hikmetin olduğu yerde amaçsızlığın olamayacağını söylemektedir.²⁴

Kâdî Abdulcebbar'a göre herhangi bir işi tamamlamak da lütuftur. Bu anlamda işin başında haz yoktur; fakat sonunda lütuf vardır. Burada hem amaç hem lütuf, fiilin tamamlanmasıdır. Tüm işin içinde lütfun nerede olduğunu bilemeyiz. Zira lütuf her bir parçaya ayrı ayrı da gelebilir, bir kerede işin tümüne de gelebilir. Ancak her bir parçaya ayrı ayrı gelen lütuf daha etkilidir.²⁵

b. Allah'a Vacip Olup Olmaması Açısından Lütuf

Kâdî Abdulcebbar, ilahî lütfun, tekliften önce ve teklifle birlikte olmak üzere her iki durumda da Allah'a vacip olmadığını savunmuştur.²⁶ Ancak, tekliften sonra gelen bir lütuf Allah için vaciptir. O, tekliften önce lütfun vacip olmamasını teklifin bulunmayışına ve teklif anında da içinde lütuf barındırmasına bağlamıştır.²⁷ O hâlde Allah'ın insan için lütuf değeri olan akıl verme ve şeriat gönderme gibi fiilleri, teklif düzleminde birer lütuftur. Çünkü bu fiillerle insan, iyi ve kötü olan fiilleri teklife uygun şekilde seçme imkânı elde etmektedir. Kâdî Abdulcebbar, bu anlamdaki lütfu, daha önce de bahsedildiği gibi, maslahat olarak değerlendirmiştir. Lütfun akli ya da şer'î olmasının durumu değiştirmeyeceği, çünkü her iki durumda da zararın engellenmesinin esas olduğu kabul edilmiştir.²⁸ Lütuf kavramının bu içeriği dikkate alındığında; "And olsun ki; Allah, inananlara büyük bir lütufta bulunmuştur. Zira onlara Allah'ın ayetlerini okuyan, tezkiye eden, kitab ve hikmeti öğreten kendi içlerinden bir peygamber göndermiştir. Hâlbuki onlar, daha önce apaçık bir dalalet içindeydiler."²⁹ ayetinde ifade edilen peygamber göndermek nasıl ki lütufsa şeriat da

²⁴ Çelebi, İlyas, *İslam İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kâdî Abdulcebbar*, 1.bs., İstanbul, Rağbet Yay., 2002, s. 298.

²⁵ Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğni*, XIII/26-30.

²⁶ Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğni*, XIII/26.

²⁷ Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğni*, XIII/26.

²⁸ Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu Usûl-i Hamse*, s. 13, 19, 520, 779.

²⁹ Al-i İmran, 3/164.

lütüftür.³⁰ O, şeriatın lütuf olmasını, risâlet görevinin yerine getirilip getirilmemesine, insanlar tarafından kabul edilip edilmemesine veya yükümlülüklerin gereğinin yapıp yapılmamasına bağlanamayacağını kabul etmiştir. Nitekim şeriat, akliyyâta götürmesi bakımından lütüftür.³¹ Burada İslam filozoflarının, özellikle de inayet delili bağlamında İbn-i Rüşd'ün, şeriatın lütuf değeri taşıdığı konusunda Kâdî Abdulcebbar'la aynı görüşte olduğunu söyleyebiliriz.³²

Kâdî Abdulcebbar'a göre elçi, sadece yükümlülüklerin bilgisini vermez, aynı zamanda bu sorumlulukların yapılması için bir motivasyon da sağlar.³³ Bu çerçevede bilgi, itikat ve zan bir eylemde bulunmada çağrı işlevi görür. Bu noktada şeriat'ın lütuf olmasının teklif düzleminde 'bildirme' (اعلام)³⁴ anlamında kabul edildiği görülmektedir. Allah, insanı, yükümlülüklerini 'bildirmeden' sorumlu tutmaz. Allah'ın insana, öncelikle kendi hâlini bildirmesi, onu yükümlülükleriyle baş başa bırakması ve sorumluluklarını yerine getirebilecek imkânı verdiğini ilahî bir hitapla bildirmesi gerekir. Buna göre şeriat'ın lütuf değeri taşıması, elçinin şeriat'a sarılması ve onunla kaim olmasıyla ortaya çıkmaktadır. Bu ise ancak tâlim ve bilgi vermeyle

³⁰ Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğnî*, XV/22; XIII/10.

³¹ Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğnî*, XV/20.

³² Bilindiği gibi inayet kavramını en fazla yer veren filozof İbn-i Rüşd'tür. İnayet, Allah'ın varlığına dair ortaya koyduğu iki delilden biridir. Kavram, ona göre, Kur'an'da dikkat çekilen ve şeriate en uygun yol olarak nitelenen bir delil olup iki esasa dayanır: Birincisi, yeryüzündeki bütün varlıkların insanın tabiatı ile uyumlu bulunması, ikincisi de bu uyumluluğun, zorunlu olarak, irade sahibi bir varlık tarafından meydana getirilmiş olmasıdır. Zira bu uyumluluğun kendiliğinden ve tesadüfen meydana gelmesi kabul edilemez. Gece ile gündüzün, güneşle ayın, mevsimlerin birbiri ardınca meydana gelişi, dört unsur ve onlardan meydana gelen cansızlar, bitkiler ve hayvanlarla tabiat olayları insanın ihtiyacına uygunluk hususunda birer misal teşkil ederler. İbn-i Rüşd'e göre bir varlığın var oluşundaki hikmeti, yani onun yaratılmasını gerektiren sebeple yaratılışından kastedilen gayeyi araştıran kimse inayet deliline daha iyi bir şekilde vakıf olur. Bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, 'inayet' maddesi.

³³ Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğnî*, XI/292.

³⁴ Kâdî Abdulcebbar, Ebû Hâşim el-Cübbâi gibi, ilahî teklifin 'emretme'den ziyade 'bilgilendirme' anlamı taşıdığını kabul etmiştir. Bu görüş, Kâdî Abdulcebbar'ın, sorumlulukların sadece şeriatla bilinenler ve sadece akılla bilinebilenler olmak üzere iki bağlama dayandırması ile örtüşmektedir. Bkz. Kâdî Abdulcebbar, *Muğnî*, XV. 20. Yanı sıra Margaretha Heemskerck, Kâdî Abdulcebbar'ın, teklif'in sadece vahiyle bilinebileceğini ima etmesi dolayısıyla 'emr' ifadesini kullanmaktan kaçınmış olabileceğini söylemektedir. Heemskerck, Margaretha T. *Suffering in the Mu'tazilite Theology*, s. 144. (Bkz. Aslan, İbrahim, *Kâdî Abdulcebbar'da Kelam Yöntemi*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007.)

meydana gelir. Lütuf, elçinin çağrıda bulunması ve çağrının gereğini yerine getirmesiyle tamamlanmış olur.³⁵

Kâdî Abdulcebbar'a göre vahiy, insanlar için elçinin nübüvvet yükümlülüğünü eda etmesiyle lütuf değeri kazanır. Bu ise vahyin 'salah' olması ve eda edilmesi durumunda ortaya çıkar.³⁶ Tebliğ edilen ilahî mesajların insanlar tarafından benimsenmemesi, şeriat'ı 'salah' olmaktan ve lütuf oluştan çıkarmaz. Şu halde kişinin özgür seçimine açık olan bir şeriat lütuftur. Bu nokta lütfün inanan-inanmayan herkesi kapsadığının göstergesidir. O'na göre Allah, elbette, mükellef olmanın gerekçesini ortadan kaldırabilir; dinde fayda ve zarar veren her şeyin bilgisini öğretebilirdi. Fakat bu durumda insan sorumluluğuna bırakılmış olan şeyler, bizzat Allah tarafından yapılmış olacağından ilahî teklif temelsiz kalırdı. Bir ibadet olarak namaz emri, değer açısından maslahattır. Kâdî Abdulcebbar'a göre, bu ibadet, terki mefsetet olduğu için değil maslahat olduğu için emredilmiştir.³⁷ İlahî buyruklara maslahat ve mefsetet ilkeleri açısından yaklaşan Kâdî Abdulcebbar, böylelikle akıl ile şeriat'ı ahlak temelinde bağdaştırmaya çalışmış; şeriat'ı maslahatın gerçekleşmesini güçlendiren bir lütuf olarak, edasını ise bizzat maslahat olarak görmüştür. O'na göre Kur'an'daki kıssalar da bir tür maslahattır; çünkü içerik olarak elde edilen bilgiyle, kişi, 'sakınma' veya 'benimseme' eylemi için çağrı elde eder.³⁸ Yanı sıra müteşabih ayetler de kişiyi nazar etmeye, ifadelerdeki anlamı keşfetmeye ve sorgulamaya yönlendirmesi bakımından maslahat değeri taşır.³⁹ Bu bağlamda, maslahatların gerçekleşmesi açısından Kur'an'daki kıssalar, müteşabih ayetler ayrıca nafileler⁴⁰ de lütuf olarak ele alınabilir.

³⁵ Aslan, İbrahim, *Kâdî Abdulcebbar'da Kelam Yöntemi*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007.

³⁶ Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğni*, XIII/20 vd.

³⁷ Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğni*, XV/22, 23, 52.

³⁸ Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğni*, XIII/110-111.

³⁹ Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğni*, XVI/370. Ayrıca bkz. Aslan, İbrahim, *Kâdî Abdulcebbar'da Kelam Yöntemi*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007.

⁴⁰ Kelamcılara göre sadece emir ve nehiylerde lütuf vardır, mubah olan hususlarda lütuf oluş düşünülemez. Dilbilimcilere bakıldığında ise onlar, mubah hususlarda da ilahî lütfün olabileceğini kabul etmişlerdir. Kâdî Abdulcebbar'ın yaklaşımının kelamcılardan ayrılarak dilcilere yaklaştığı görülmektedir. O'na göre ahlakî ve dinî anlamda gerekli/zorunlu (vacib) kategoride lütuf olabiliyorsa, bu, nafilde de lütfün olabileceği anlamına gelir. Ayrıca lütfün bazı vaciplerde olabileceği bazılarında olmayabileceği de savunulamaz. Şu halde sözü edilen her bir kategoride de lütuf olmalıdır. Bkz: Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğni*, XIII/26.

c. İlahî Adalet ve İlim Açısından Lütuf

Mu'tezilî âlimler, lütfun ahlakî anlamda vacip olduğunda görüş birliği içerisinde olmakla birlikte, bunun keyfiyeti konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bağdat Mu'tezilesi, lütfun vacip olmasını, 'aslah' yani en iyiye karşılık gelmesi ile gerekçelendirmiştir. Yine Bağdat Mu'tezile'sine göre ise lütuf, Allah'ın adaletinden ziyade rahmet ve fazlına delâlet eder. Basra Mu'tezilesi, Allah'a, koşulsuz anlamda lütfeden bir varlık olarak görmeyerek rahmet ve ihsan ile lütfettiğinde en iyiyi yani aslah olanı gözetmesinin vacip olduğuna görüşündedir. Bu temelde Kâdî Abdulcebbar da vacip olmamasına rağmen "ihsân da bir lütuftur" der.⁴¹ Basra Mu'tezilesi'ne göre lütfun ahlakî zorunluluk ifade etmesinin temel nedeni Allah'ın insana yükümlülük (التكليف) doğuran bir irade ortaya koymasıdır. Bu yönüyle lütuf, adalet ile yakından ilgilidir. Allah insanları yükümlü tuttuğunda, adaletin gereği olarak onlara lütufta bulunmuştur. Yani O, insanları yarattığında itaat niteliğine sahip fiilleri yapmaları ve ma'siyetten kaçınmaları için lütufta bulunması ve yardım etmesi onların kendi üzerinde bir hakkıdır. Allah'ın bütün fiilleri adaletle nitelendirilir, zira Allah bütün fiillerini başkasına fayda vermek ya da zararı defetmek için yapar. Bu nedenle Allah'ın kâfir ve günahkârlara vereceği azabı da, her ne kadar fayda ve iyilik yönünden hayır ve lütuf olmasa da, adâlet ve hikmettir. Allah'ın, cennet ehline lütfetmesi de onları hak ettiklerine ulaştırdığından ve fayda verdiğinden adâletle nitelendirilir.⁴²

İslam filozofları da lütuf, Allah'ın ilmiyle irtibatlandırmaktadırlar. İnyet kavramıyla değindikleri bu konu, içerik açısından farklılık gösterse de, Allah'ın ilmi açısından ortak görüşte olduklarını belirtmesi bakımından önemlidir. İbn-i Sina [h.427/m.1037], inayet'i⁴³, "Tanrı bilgisinin bütün varlığı kuşatması ve varlığın en güzel bir nizama göre meydana gelmesine rıza göstermesidir"⁴⁴ diye tarif eder. Aynı filozof bir başka eserinde⁴⁵ de Tanrı'nın yaratıcı bilgisinin dışında, ayrıca bir talep ve kastı olmaksızın, varlığın en güzel bir nizama göre bilinene uygun olarak meydana geldiğini söyler. Bu ifade, kâinatın bir tür taşma ve sudur biçiminde

⁴¹ Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğnî*, XIII/26.

⁴² Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğnî*, VI/I, 48.

⁴³ İslam felsefesinde bir terim olan *inayet*, muhtemelen Eflatun ve Aristo'nun gayeci anlam anlayışlarının ve Yeni Eflatunculuğun etkisiyle bu felsefeye intikal etmiştir. Genellikle sudur doktrinini savunan İslam Filozoflarına göre inayet, Allah'ın külli bilgisi ve takdirinin kainatın varlığı ve iyiliği yönünde tecelli etmesidir. Allah mutlak iyi olduğuna için bilgi ve takdiri de en iyi ve mükemmel nizam olarak dışa vurmakta ve bu suretle varlık gerçekleşmektedir. Bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, 'İnyet' maddesi.

⁴⁴ Altıntaş, Hayrani, *İbn-i Sina Metafiziziği*, Ank.1985, s. 83.

⁴⁵ İbn-i Sina, *İşarât*, s. 205-206; Bkz: Altıntaş, Hayrani, *İbn-i Sina Metafiziziği*, Ank.1985, s. 83

meydana gelmesi için Allah'ın ezeli bilgisinin yeter sebep olduğunu belirtmektedir. Filozof, *sudûr*'un bir inayet olduğu görüşünü ise şu şekilde temellendirir: Zorunlu varlık olan Tanrı'nın kendisini bilmesinin bir neticesi olan bu âlem, zorunlu olarak O'ndan meydana gelir. Bu süreçte Tanrı'nın hususi bir kastı ve talebi bulunmamakla birlikte varlığın bu şekilde olması O'nun ilminin bir sonucudur; bu durum O'nun rızasına uygundur. Bizatihi hayır olan Tanrı, âlemdeki iyilik nizamının kaynağıdır; O, son derece yetkin ve güzel olduğu ve hiç bir şeye muhtaç bulunmadığı için âlem, olabilecek en iyi ve en ideal bir nizam olarak yine en mükemmel bir şekilde O'ndan taşar.⁴⁶ Her ne kadar âlemin yaratılmasında Tanrı'nın bir kastı yoksa da, âlemde asla abeslik ya da tesâdüfîlik yoktur. O'nun bu bilgisinin gereği olarak âlemin, belirlenmiş plana göre O'ndan taşması ve bir hayır düzenine göre işleyişi Tanrı'nın inayetidir.⁴⁷ İbn-i Sina'ya göre ilahi inayet toplum düzeninin gerçekleştirilmesi için adaleti icra edecek salih bir insanın varlığını, böylece hayırlı bir sosyal düzenin kurulmasını mümkün kılmıştır. İslam felsefesinde peygamberlik müessesesi bu şekilde ilahi inayetin sonucu olarak görülmüştür.⁴⁸

Farabi'nin [h.338/m.950] görüşleri de halefi İbn-i Sina felsefesinden pek farklı değildir. Nitekim O'nun "Şanı yüce Tanrı bütün âlemin yöneticisidir, bir hardal tanesi bile O'ndan uzak kalmaz, O'nun inayeti en küçükten en büyüğe kadar bütün âleme yayılmıştır. Âlemin bütün cüzleri ve onların durumları en sağlam ve en uygun biçimde yerleştirilmiştir" şeklindeki ifadesi, inayetle Allah'ın bilgisi arasındaki sebep-sonuç ilişkisini ortaya koymaktadır.⁴⁹

Eş'arî'ye göre ise lütuf, itaat için güç yaratılmasıdır.⁵⁰ Bu, Kâdı Abdulcebbar'ın temkin açılımını hatırlatsa da vardıkları nokta aynı değildir. İnsan hürriyetine dokunmayacak biçimde lütfü anlamlandırmaya çalışan Mu'tezilî'ler için Allah'ın kudretinden yola çıkmak söz konusu değildir. Çünkü kudret bir durum için geçerli olup karşıtı için geçerli değildir. Lütuf ve tevfiik itaat için geçerli olunca, bunun karşıt durumu için Allah başka bir şey yaratır ki, bu "hızlan" (خذلان) dır. Bu ma'siyet için yaratılan kudrettir.⁵¹ Allah dilerse bütün kâfirleri lütfuyla imana getirir. Aynı şekilde Allah dilerse mü'minleri de kâfir yapar. Kâfirleri mü'min yapmamakla Allah'ı cimri olmakla niteleyenler cimriliğin tanımını bilmeyenlerdir. Gerçekte cimrilik, üzerine vâcip olanı fâilin yapmamasıdır. Oysa Allah'a vâcip olan bir şey

⁴⁶ İbn-i Sina, Kitâbu's- Şifa, Metafizik II (çev. Ekrem Demirli-Ömer Türker) Litera Yay. İst.2005, s.160.

⁴⁷ Altıntaş, Hayrani, *İbn-i Sina Metafiziği*, Ank.1985, s. 82vd.

⁴⁸ İbn-i Sina, *Eş-Şifa 'el- İlahiyyat* ' s. 441-442, en- *Necat*, Kahire 1357/ 1938 s. 303-304.

⁴⁹ TDV İslam Ansiklopedisi, 'inayet' maddesi.

⁵⁰ Cuveynî, *El-İrşad*, Mısır, 1950, s.300; Şeyhzade, *Nazm el-Feraid*, İstanbul, 1288, s.25.

⁵¹ Şeyhzade, a.g.e, s.25.

yoktur. O'nun verdiği fazlı keremindedir.⁵² Bu durumda, Allah'ın inananlara tevfiik ve lütfu varsa, kâfirlere de hızlan'ı vardır. Hızlan (yardımsız bırakmak, yardımı kesmek), kâfirlerin terk edilmesi anlamına gelmektedir.⁵³ İtaat ve hayır kulun fiili ve Allah'ın yaratmasıdır. Allah takdir etmezse iş meydana gelmez. İhtiyarî fiil irâde, kudret ve ilme dayanır. İsteyenin Allah'a yönelmesiyle hâsıl olur. Allah ilmi, kudret ve iradesiyle fazlından vermesiyle fiil meydana gelir.⁵⁴ Eş'arî'ler, lütfu, kişinin fiillerinin oluşması için gerekli gördükleri "halk" ve "kesb" aşamalarından Allah'a ait olan "halk" aşaması içinde değerlendirerek, bunun hiçbir sınırlandırma söz konusu olmaksızın, Allah'ın irâde ve kudretinde bulunduğunu söylerler.⁵⁵ Mâturidî'lere göre ise ismet olarak kabul edilen lütuf, itaate zorunluluk olmadığı gibi ma'siyetten de âciz olmak değildir. Lütuf Allah'ın insanı iyiliğe sevk etmesi ve şerden uzak tutmasıdır. Bununla birlikte insanın seçim hürriyeti vardır. Bu da insanın imtihanı içindir.⁵⁶ Kısaca tartışılan sorun, "lütufta bulunmak Allah'a vacip midir değil midir?" temel sorusu üzerine kuruludur. Bu soruya Maturidî'lerin 'Allah'a hiçbir şey gerekmez' cevabına, Eş'ârî'ler de 'Allah'a vacip bir şey yoktur'la katılmışlardır. Mu'tezilî'ler ise 'Allah'a yapması gereken işler vardır' demektedirler. Bu da kullar için aslah olandır.

d. Aslah Açısından Lütuf

İlahî irade, insanların kurtuluşunu hedeflemeye yönelik olmalıdır. Allah, insanlar için en doğru olanı yaratmalıdır. Buna aslah ilkesi diyebiliriz. Bu ilkeye göre Allah, adaleti gereği insanlar için en doğru (الاصح) olanı yaratmak zorundadır. Peygamberler tarafından tebliğ edilen dini ilkeleri insanların serbestçe kabul ve reddetmeleri amacıyla her türlü engelleri ortadan kaldırmak gerektiği gibi, iyileri mükafatlandırmak ve kötülerini cezalandırmak da Allah için zorunludur.⁵⁷

Kâdî Abdulcebbar'a göre bu, en yararlı, en faydalı ve en elverişli (الانفع) anlamına gelen, başka bir şey olmayıp salah ve fayda ile eş-anlama gelir. O, fayda kelimesini, doğrudan ya da dolaylı olarak, sevinç ve mutluluğun elde edilmesine götüren şey olarak tanımlamış; salah kelimesini ise uygun, iyi ve bilge olana işaret

⁵² Eş'arî, *Lüma'*, Beyrut, 2000, s.73.

⁵³ Eş'arî, Ebu'l Hasan, el- *İbane ve Usul-ü Ehli's-Sünnet*, (Tercüme: Ramazan Biçer), Gelenek Yay. İstanbul, 2010, s.92.

⁵⁴ El- Cevziyye, İbn Kayyım, *Şifâ el-Alil*, Mısır, 1323, s.111.

⁵⁵ Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğnî*, XIII/7; Çelebi, *a.g.e.*, s. 302.

⁵⁶ Şeyhzade, *a.g.e.*, s.25.

⁵⁷ Duman, Ali, "Şerafettin Yaltkaya ve 'Mutezile Husun-Kubuh Meselesi' Makalesi", İnönü Üniv., Darende İlahiyat Fak., Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II (2002), Sayı: 4, s.53-65.

eden, sevab veya hasen ya da hikmet ile eş anlamlı olmaktan çıkararak ve kısmen kötülük içeren salah hipotezi anlayışı içerisinde ele almıştır.⁵⁸

Kâdî Abdulcebbar, aslah kavramını mübalağa anlamında değil, mükellefin yapması daha uygun olan fiili yerine gerçek anlamda kullanmış⁵⁹; din alanında aslah olan fiilleri yapmayı Allah'a vacip görmeyi sadece ilâhî teklifle sınırlandırmış⁶⁰; Bağdat Mu'tezilesinin aksine âlemin yaratılışı ve teklif gibi konuları, Allah'a vacip olarak nispet edilen aslah alanının dışında tutmuştur. O'na göre, Allah, aslah kapsamının dışında olan hususları herhangi bir zorunluluk olmaksızın bir lütuf olarak irade eder.⁶¹ O halde aslah seçeneği, en fazla yarara dönüşmesi, ve nihai lezzete en iyi şekilde götürmesi gereken bir niteliğe sahiptir; Kâdî Abdulcebbar'ın haklı olarak sorduğu şekilde, Allah'ın eylemlerinde söz konusu yarar ve lezzet kimin içindir? Allah'ın nasıl ve hangi ölçüde bu tür fiilleri yapma zorunluluğu vardır?

Allah'ın bütün fiilleri, iyi (الحسن) olma niteliğine sahiptir; onlar ancak fayda (النفع) olabilir ya da başkalarının iyiliği için bir faydaya götürebilir. Mesela, Allah'ın, inanmayacağını bildiği kimseye sorumluluk yüklemesi de bizzat faydadır. Bu, her halükarda, ilâhî fiillerin fayda içeren mahiyetinin yalnızca canlı varlıklara yönelik olduklarını gösterir. Fakat aynı çizgide yer alan selefleri gibi, Kâdî Abdulcebbar'a göre de, Allah, sınırsız bir şekilde yapma imkânına sahip olsa da, fayda veya salah olacak her şeyi, dolayısıyla her şeyde aslah olma yapmakla mükellef değildir. Nitekim bir şeye "güç yetirmek, zorunda olmak değildir". Yapmaya güçleri yettiği halde her zaman insanlara vazife olmayan böyle bir zorunluluğu Allah'a yüklemek doğru olmayacaktır.⁶² Allah'ın insana benzetilmesi dikkat çekicidir. Yapılmama durumunda hak edilen kınama kavramı bu zorunluluğun ölçütüdür. İnsan için geçerli olan bu ölçüt, Allah için de geçerlidir. O halde, Allah'a vacip olan aslahı sınırlandırmak için, aslahı yapmadığında neden O'nun kınanabilir olduğu konusunda düşünmek gerekir.⁶³

Sonuçta, onu belirtecek, ortaya çıkaracak ve doğrulayacak olan nedir? Karşıt bir düşüncenin ileri sürdüğü gibi, asla böylesi ilâhî zorunlu eylemlerin faydasal çeşitliliği ve hayırlı sonucu içerdiğini incelemek değil, sadece, insanın ahlâkî buyrukları için onların makul nedenlerini/yönlerini (وجوه معقولة) anlamaktır: Emanetin iadesi, borcun ödenmesi ve iyilik karşısında minnettarlığın gösterilmesi,

⁵⁸ Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğnî*, XIV/34-37 (Ayrıca bkz: Brunschvig, Robert, (çev.Hulusi Arslan), İnönü Üniv. "Mutezile ve Aslah", Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II (2002), Sayı: 4, s. 235-249.)

⁵⁹ Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğnî*, XIV/106-112.

⁶⁰ Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu Usûl-i Hamse*, s.133.

⁶¹ Çelebi, a.g.e., s. 295.

⁶² Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğnî*, XIV/15, 61, 67, 72, 78-79, 95, 103.

⁶³ Brunschvig, Robert, (Çev.Hulusi Arslan), İnönü Üniv. "Mutezile ve Aslah", Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II (2002), Sayı: 4, s. 235-249.

onlar için, ahlakî açıdan zorunluluktan başka bir şey değildir. Őayet Allah, peygamberleri ve müminleri dllandirmeseydi, kendisine bırakılan emaneti iade etmeyen bizden biri gibi kınanacaktı.⁶⁴ Ahlk gereklilik, uygulanma biçimleri ve amaçları, Allah ve insan açısından kesinlikle farklı olmakla birlikte, tamamen aynı derecededir.⁶⁵

Mutezil muhaliflerine (اصحاب الاصلح) karşı Kâdî Abdulcebbâr'ın ortaya koyduğu itirazlar arasında, belki de en başında, her alanda en iyiyi (الاصح) yapmadığı takdirde, Allah'ı cimri ve dolayısıyla ayıplanabilir olarak gösterme suçlaması yer almaktadır. O, kendisine yöneltilen eleŐtirilere Şöyle cevap vermiştir: Sınırsız kudreti gereği bu en iyinin daha çoğuna kadir olduğuna göre, daha çoğunu yapmadığından dolayı, kaçınılmaz olarak O'nun daima cimri olması gerekecektir. Bunun kısa yanıtı Őudur: Allah'ın (onu yapmaksızın) kadir olduğu Şey aslah değildir."⁶⁶ Aynı Şekilde O, zenginin, fakir komŐusuna karşı cömert olmasının ahlâkî bir zorunluluk olduğunu örnek vererek, ilâhî aslahın bütün alanlarda zorunlu olduğunu ispatladığını ileri süren Bağdat ekolünden Ebu'l-Ksım el-Belh'nin [h.318/m.931] delilini de reddeder.⁶⁷

e. Akıl ve Vahiy Açısından Lütuf

Kâdî Abdulcebbâr zendirme anlamındaki lütfu 3 kategoride değerlendirir. 1- İlahi yardım anlamına gelen ilahi fiillerdir. 2- Peygamberlerin tutum ve davranıŐlarıdır. Çünkü bu fiiller de insanı iyi ve doğru olanı yapmaya teŐvik eder. 3- İnsanlar tarafından yapılan iyi ve doğru fiillerdir. Bu fiiller de diğer insanları ahlaki olanı seçmeye teŐvik eder.⁶⁸ O, lütfu, öznesi 'Allah olan', 'insan olan' ve 'ne Allah ne de insan olan' olarak üç kısıma ayırmıŐtır. İlkine, Allah'ın Şeriat göndermesini, akıl vermesini ve teklifin koşullarını tam olarak sağlamasını; ikincisine namaz gibi dinî ykmllklere eda etme ile gerçekleşmesi beklenen kazanımları; fiilin lütuf olacak Şekilde ve zamanda meydana gelmesini ise lütfun nc Őekline rnek vermiştir. O, akli, Şeriat gibi bir 'lütuf' olarak kabul etmiştir.⁶⁹ Bu bakımdan lütuf, Allah'ın, insanın seçim özgürlüğünü zedelemeyen, teklif düzlemindeki vacip ve

⁶⁴ Kâdî Abdulcebbâr, *el-Muğnî*, XIV/13, 22-23, 54.

⁶⁵ Brunschvig, Robert, (ev.Hulusi Arslan), İnn nv. "Mutezile ve Aslah", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II* (2002), Sayı: 4, s. 235-249.

⁶⁶ Bu yanıt Kâdî Abdulcebbâr tarafından iddiayı doğrulama olarak kabul edilmemiŐtir ve daha sonra uzun uzun, cimri anlamına gelen 'bahl' kelimesinin kullanımını ve doğru tanımını yapmaya çalıŐmıŐtır. (Kâdî Abdulcebbâr, *el-Muğnî*, XIV/47-53)

⁶⁷ Brunschvig, Robert, (ev.Hulusi Arslan), İnn nv. "Mutezile ve Aslah", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II* (2002), Sayı: 4, s. 235-249.

⁶⁸ İslamiyet- Hıristiyanlık Kavramları Szluğ, *lütuf* mad.

⁶⁹ Kâdî Abdulcebbâr, *el-Muğnî*, XIII/27-30.

kötü kategorilerine göre tutum belirlemeyi kolaylaştıran fiilidir. Hâris el-Muhâsibî [h.243/m.857] ise, akıllı olmayı, Allah'ın bir lütfu (العقل عن الله) ve kaynağını Allah'tan alan bir yeterlilik düzeyine sahip olunması (كامل العقل) olarak ortaya koymuştur.⁷⁰ Şiilik gibi İslam filozofları da; "dinî hükümler sahasında aklın üstün bir kıstas olduğunu, her şeyi çözen bir konumda, vahiy ve şer'iatın tebliğinin lütfu değeri taşıdığını kabul etmişlerdir."⁷¹ Vahiy ve nübüvvetin lütfu olması noktasına İbn-i Sina açısından baktığımızda O'nun görüşlerinin Mutezile ile örtüştüğünü görmekteyiz. O'na göre insan bütün akli donanımına rağmen, itidal erdemini elde etmekten âcizdir, Allah'ın yardım ve inayetine muhtaçtır.⁷²

Kâdî Abdulcebbar'ın değindiği önemli ayrıntılardan biri de mükellefin lütfu ne zaman ve ne şekilde gerçekleşeceğini bilmesidir. Ne teklif ne lütfu mükellef tarafından bilinmiyorsa lütfu sahih değildir. Tekliften önce kişi lütfu bilmelidir. Eğer bilmiyorsa bilme imkânı sağlanabilir. Kişi, lütfu bilmiyorsa/bilemiyorsa, bu onun kötü seçimidir, diyen Kâdî'nin aksine Ebû Haşim [h.321/m.933], bilmemenin kötü olmayı gerektirmeyeceğini söylemektedir.⁷³

f. Tövbe Açısından Lütf

Kâdî Abdulcebbar'a göre tövbe lütfu mudur? diye sorarsak; günahlardan kaynaklanan azabı kaldıracığından tövbenin kabul edilmesi lütfudur. Zira Allah, vaat ettiği için tövbeleri kabul eder. İtikâd'ta Mu'tezile'ye, amelde Hanefî mezhebine bağlı olan ünlü bilgin Zemahşerî [h.538/m.1143], Kur'anî bir ifade olan tövbenin yorumunu yaparken Allah tarafından verilmiş temizleyici bir lütfu olduğu

⁷⁰ Haris El- Muhasibi, *el- Akl ve Fehmü'l Kur'an*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2003: 153-158.

⁷¹ Gölcük, Şerafettin; Toprak, Süleyman, *Kelam*, 'Nübüvvet' Bahsi, Tekin Yay., 1996.

⁷² İbn Sînâ'ya göre mevcûdâtta görülen mükemmelliğin bir tesadüf olması mümkün olmadığına göre bir yönetimin varlığı inkâr edilemez. el-Evvel, zâtı gereği iyilik düzenini (*tedbîr el-hayr*) bilir; bu yolla, O'ndan, aklettiği bu iyilik düzeni taşar. İnyetin anlamı budur. İyilik ve yetkinlik (*el-hayr ve'l-kemâl*) O'nun zâtı gereği illetidir. İlk Yönetici'nin (*el-Müdebbir el-Evvel*), insanlara sadece bedensel özellikler yönünden faydalı olanı verip, insan türünün kendine has özelliklerini geliştirebileceği bir düzen ve bu düzenle ilgili yasalar bildirmemesi mümkün değildir. İşte vahiy, Tanrı'nın, inayetin bir sonucu olarak, toplumsal düzenin, adalet çerçevesinde sağlanması için bir vasıttır. Toplumsal düzenin devamlılığının sağlanması için nebinin varlığı da şarttır. Vahiy yoluyla aktarılan ibadetler ise insanın bu düzeni devam ettirme yetkinliğini ve gayretini artırır. İnsanların ahirette mutluluğa erişmesi için dünya meşguliyetlerinin geçiciliğini peygamberleri aracılığı ile bildirmesi, Tanrı'nın inayetin çok mühim bir göstergesidir. Bkz: İbn Sina, *Hayy ibn Yakzân*, s. 328.

⁷³ Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğnî*, XIII. 26.

konusunda hassasiyetle durur ve sözlerine şöyle devam eder: "Eğer Allah arındırıcı tövbe ile sizlere lütufta bulunmasaydı, sizden hiçbir fert kendisini yalan söylemek günahından ve ahlakî anlamda kirlilik içeren diğer kötülüklerden temizleyemezdi. Ancak, Allah tövbe edenlerin samimiyetle ve dosdoğru olarak yaptıkları tövbelerini kabul etmek suretiyle onları arındırıyor."⁷⁴ Kur'an-ı Kerim'de pek çok ayette geçen ve Allah'ın sıfatı olarak kullanılan "التواب"⁷⁵ kelimesi, itâat amacıyla Allah'a yönelen bireyin arzuladığı bağışlanmaya ziyadesiyle olumlu yanıt veren, bağışlayıp affeden anlamına gelmektedir.⁷⁶ Allah'ın tövbeleri kabul etmesi sanıldığı gibi O'nun yufka yürekliliği ve zararı defederek fayda sağlama arzusu değildir. Aksine Allah, yalnızca ihsan ve lütfundan dolayı tövbeleri kabul eder.⁷⁷ Mu'tezile kelâm âlimleri özellikle de Bağdat ekolüne mensup olanlar, tövbe etmenin cezanın düşürülmesinde bir etkisinin olmadığını, ancak tövbenin yapılması esnasında cezanın düşürülmesinin Allah'ın bir lütfu ve fazlı olduğu kanaatinde olmuşlardır. Fakat Kâdî Abdulcebâr, onların bu görüşlerine katılmayarak, tövbenin cezaları düşüreceği görüşüne yer vermiştir. O'na göre, tövbe etmek, bir tür özür dilemedir. Suç işleyen birey, suç işlenen kimseye hitaben, içtenlikle özür dilediğinde artık o cezalandırılmaz ve affedilir. Bu durum, yani özür dileme, işlenen suçtan dolayı hak edilen cezanın düşürülmesine neden olur. Şu halde özür dilemede durum böyle olunca tövbede de aynı durum söz konusu olur.⁷⁸

Allah-insan ilişkisinde 'vucub' ilkesini kabul etmiş olan Mu'tezile, insanların tövbelerini kabulde Allah'a zorunluluk atfetmiş; tövbe'nin ahlakî anlamda (الحسن) iyi olduğunu kabul etmiştir. Onlara göre iyiyi yapan kimseye mükafat zorunlu olup bu, kişinin tövbesini kabul etmektir.⁷⁹ Kişiyi yaptığının karşılığının verilmesine dayanan bu düşünce "mizan" konusunda da kendisini göstermektedir. Kâdî Abdulcebâr, Allah'ın, kullarına ilâhi bir lütuf olarak mîzânı gerçekleştireceğine inanmaktadır. Ayrıca O, Kur'an'da zikredilmiş olan 'mîzân'ı, hak ve adâletten kinaye olarak görmektedir.⁸⁰

⁷⁴ Zemahşerî, *Keşşaf*, c. III, s. 226.

⁷⁵ Bakara, 2/ 37, 54, 128; Tövbe, 9/104, 118; Nûr, 24/10; Hucurât,49/12; Nasr, 110/3.

⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, c. I, s. 233; Alûsî, Şihabuddin Seyyid Mahmud, *Ruhu'l Meanî fi Tefsiri'l Kur'ani'l Azim ve Sebi'l Mesâni*, Beyrut 1405/1985, c.4,s.236

⁷⁷ Râzî, Fahreddin, *Tefsîrül-Kebir*, (*Mefâtihu'l-Gayb*) Daru'l-Fikr, Beyrut, 1415/1995, c. III, s. 24. ; Tunç, Cihat, *Kelâm (Sistematik)*, Kayseri, 1997, s. 94.

⁷⁸ Kâdî Abdulcebâr, *Şerhu Usûl-i Hamse*, s. 790.

⁷⁹ Duman, Ali, "Şerafettin Yaltkaya ve 'Mutezile Husn Kubh Meselesi' Makalesi", İnönü Üniv. Darende İlahiyat Fak., Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II (2002), Sayı: 4, s.53-65.

⁸⁰ Kâdî Abdulcebâr, *Fazlü'l-İ'tizâl*, s. 205.

i. Rızık ve Nimet Konusunda Lütuf

Rızık ve mülkü aklen ve naklen elde etme yollarına gelince; kendisinden faydalanılan, hemen veya daha sonra, bize ve başkalarına bir zararı olmayan her şey tüketilebilir ve her şeyden yararlanılabilir⁸¹. Kişi, hakkını vererek sahip olduğu veya başkasının hibesiyle edindiği şeylerin yanı sıra, akıl açısından alışveriş ve ticaret karşılığında ücret yoluyla da mülk sahibi olabilir. Bu da lütuf ve hibe ile mülkiyet edinme gibidir. Miras yoluyla mülkiyet edinmeye gelince o, nakille söz konusudur. Mülk edinme imkânından yoksun canlılar için, -örneğin hayvanlar- tüketebildikleri şeyler rızık niteliği taşırlar.⁸²

Kâdî Abdulcebâr, rızıkın Allah'tan olması ile O'ndan rızık talep etmek arasındaki ilişkiyi ise şu şekilde değerlendirmiştir: İlahî yasa gereği olması durumunda Allah'tan rızık talep etmek mümkündür. Bu, çocuk talebinin cinsel ilişkiye, ekin ihtiyacının toprağa tohum ekmeye, iyileşmenin ilaç kullanmaya duyulan gereksinimle gerçekleşmesi gibidir. Zira biz, ibadetlerde Allah'ın fiili olan ödüllendirilmeyi talep ediyoruz. Yukarıda verdiğimiz örneklerde olduğu gibi söz konusu beklenti, ancak, kişi tarafından yapılacak bir eylemle elde edilebilir. Yoksa rızık salt taleple gerçekleşmez. Talebe verilen karşılık ise, bir tür bahşetme, lütuf ve maslahat değeri taşır.⁸³

Rızık, esas gaye; kesb ise rızıkın temininde bir unsur, hatta rızıkın bir parçasıdır. Elmalılı Hamdi Yazır'ın (ö.1942) ifadesiyle kesb, "sa'y-ü amel, herhangi bir yönden bizzat veya bir vasıta ile istihsal" yani bir üretimde bulunmaktır. Havanın en değerli nimetlerden olduğuna şüphe yoktur. Fakat bu, kesbi gerektirmeden, tamamen ilahî bir lütuf olarak bolca ihsan olunmaktadır. Bir kısım nimetlere ulaşmamız ise kesb şartına bağlanmıştır.⁸⁴ Mu'tezile'ye göre, "Allah'ın lütfundan rızık ararlar"⁸⁵ ve "Diğerleri de yeryüzünde gezer ve Allah'ın lütfundan rızık ararlar"⁸⁶ ayetleri Allah'ın lütfunun kullar tarafından talep edilmesini istemesi, anlamına gelmektedir.⁸⁷

"Böylece Kitab ehli, Allah'ın lütfundan hiçbir şey elde edemeyeceklerini bilsinler. Muhakkak ki lütuf, bütünüyle Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir. Ve Allah, büyük lütuf sahibidir."⁸⁸ ayetini ise Kâdî Abdulcebâr şöyle yorumlamıştır:

⁸¹ Kâdî Abdulcebâr, *el-Muğnî*, XI/33.

⁸² Kâdî Abdulcebâr, *el-Muğnî*, XI/34.

⁸³ Kâdî Abdulcebâr, *el-Muğnî*, XI/43.

⁸⁴ Coşkun, Ahmet, "Rızık Elde Etmede Kesbin Rolü ve Önemi", Erciyes Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, Sayı:9, Kayseri 1996, s. 10.

⁸⁵ Cuma, 62/10.

⁸⁶ Müzemmil, 74/20.

⁸⁷ Kâdî Abdulcebâr, *el-Muğnî*, XI/36.

⁸⁸ Hadid, 57/29.

"Bu ayet, insan fiillerini Allah'ın yarattığını kanıtlamaz. Çünkü Allah'a nispet edilen bu lütuftan maksat, maddi olan nimetlerdir ki bunun içine yeme, içme, giyinme ve bunların dışındaki her şey girer."⁸⁹ Kâdî Abdulcebbar burada; Allah'ın lütfu ile, kulun fiillerini değil, dağ, ağaç, kaya vb. şeyleri kastetmektedir. Dolayısıyla, Allah kulların fiillerini yaratır demek doğru olmaz.⁹⁰

Kâdî Abdulcebbar, doğrudan ya da dolaylı olarak rızkın kişinin kudretinde olmadığını, rızkın Allah'tan olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte, rızkı elde etmek için, onu istemek ve ona ulaşmak için gerekli fiilleri yerine getirmek gerektiğini eklemektedir. O'na göre, insanları başkalarının rızıklandırdığını söylemek, gerçek anlamda değil, mecazî anlamdadır. Allah tarafından gelen ve hiçbir şekilde insan müdahalesinin olmadığı rızıklar sadece Allah'a nispet edilmek zorundadır. Bu şekilde, "bu (rızık), Allah'tandır ve O'nun takdiridir" denilmektedir. Kâdî Abdulcebbar, insana bir başkası tarafından mülkiyeti gerektiren ve onda tasarruf etmesini mubah kılan bir sebeple gelen rızıkların insana nispet edilebileceğini kabul etmektedir. O zaman "bu, sadaka veren açısından Zeyd'e ulaşan şey" rızık denilebilmektedir. Çünkü kişinin yaptığı hibe ile diğer kişi, mal sahibi olmaktadır. Bu da Allah'ın yaratması yerine geçmektedir. Bu da kişinin onda tasarruf yapmasının mubah olduğunu göstermektedir. Yani, rızık, kişiye izafe edilmekle birlikte, nihayetinde Allah'a nispet edilmektedir. Çünkü kişi fiillerinden dolayı ona sahip oluyorsa, Allah, burada yine etken konumda olmaktadır. Kişi, Allah'ın yaptıkları olmasaydı başkası tarafından kendisine verilen o mala sahip olamayacaktır. O, mülkiyetin sebebinin meydana gelmesinin insan eliyle olduğunu doğru kabul etmemektedir; bu sebeple ilgili fiilin, Allah'a nispet edilmesi gerektiğini düşünmektedir. İmanın Allah'a izafe edilmesi de bu sebepten kaynaklanmaktadır. Çünkü mü'min imana Allah'ın lütfu, kolaylaştırması ve yardımıyla ulaşmaktadır. Bu sebeple, "iman, Allah'tan bir nimettir" denilmektedir. Bu da rızık konusunda söylenenleri kuvvetlendirmektedir. Çünkü rızkın kendisi Allah'ın yaratmasıyla ve kişi çoğunlukla Allah'ın fiiliyle rızka ulaşmaktadır.⁹¹

j. Hastalık ve Elemlerin Lütuf Oluşu

Kâdî Abdulcebbar, maslahat değeri taşıyan bir hastalığın Allah'tan talep edilip edilemeyeceği konusunda şu görüşlere yer vermiştir: "İstenilen şeyin, salah olacak şeye sebep olması gerekir ve kişi bu durumda hastalığı talep etmenin salah olacağından emin değildir. Kim, itaat ederek ve günden uzak durup cezadan kaçınarak menfaatleri söz ya da fiille talep eder ve onu elde etmek için çalışırsa, sevabı istemeye daha yakın olur. Acıyı talep etmek ise böyle değildir. Çünkü kişi bu

⁸⁹ Kâdî Abdulcebbar, *Tenzihu'l-Kur'an an'l-Metain*, Beyrut, t.z., s. 417.

⁹⁰ Çetin, Maksut "Mutezile'nin Adalet Anlayışı ve Sosyo-Politik Nedenleri", Ekev Akademi Dergisi, Yıl:17 Sayı:57 (Güz 2013),s.395-420.

⁹¹ Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğni*, XI/53, 54.

şekilde lütuf elde edemez."⁹² Kâdî Abdulcebbâr, elemelerin lütuf değeri taşıdıklarını ifade etmiştir. Çünkü O'na göre kişi, elemle korunma, endişe ve kaygı hâlinde olur. Bu da kişiyi, psikolojik açıdan kulluk bilincine yaklaştırır ve tövbe eğilimine motive eder.

Sonuç

Lütuf kavramının ilahî adalet temelinde ele alınması, Allah'ın adaletinin kapsayıcılığı açısından önem arz etmektedir. Mu'tezilî bir âlimin bakışıyla incelediğimiz kavram, adaletle bağlantılı olarak ele alındığına göre, Usul-u Hamse'de Allah'ın sıfatlarından biri olan adalet neden bu kadar önemlidir hatta temelini oluşturmaktadır, diye düşünebiliriz. Diğer birçok sıfatın ona tabi olması, her şeyi kendi yerinde karar kılmak açısından açıklanabilirken, bir yandan da ahiret hayatının ilahi adalete dayalı olması önem arz etmektedir. İbn Miskeveyh (h. 421/m.1030), adaletin diğer faziletlere üstünlüğünü "Adalet faziletlerden biri değil, onların tümüdür"⁹³ diyerek özetler. Yeryüzünde beşeri ilişkilerde en üst değer ve ilke kuşkusuz adalettir. Adalet kelime anlamı itibarıyla kişiye hak ettiğini vermektedir. Lütuf ise ilk bakışta kişinin hak etmediği, hak etmek için bir eyleminin olmadığı şeklinde düşünülebilir. Oysa, teklife cevap vermesiyle kişi lütfu hak etmektedir. Yani lütuf, kendi içinde dahi lütuftur. Merhametten daha derinde daha önce vuku bulan lütuf, mükellef açısından; insanın biricikliğine, özgürlüğüne, sorumlu olmasına işaret etmesinden dolayı şükürü gerektiren bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Mu'tezile'de lütuf, ilahi adaletin altında incelenmesine rağmen hem adaleti hem rahmeti ilgilendirdiği söylenilebilir.

Lütfun, kaynağı Kur'an'dır.⁹⁴ Lutfeden anlamına gelen 'Latîf', Allah'ın Kur'an'da geçen isimlerinden biridir. Fahreddîn er-Râzi, Allah'ın bu ismini "olmasını dilediği şeyin sebeplerini kolaylaştıran ve gerçekleştiren" şeklinde tanımlamıştır.⁹⁵ Bu tanımda lutfu gereksinim duyan insanın nihaî anlamda ve sadece Allah'a yönelmesi gerektiğine dikkat çekilmiş olmaktadır. Hayırlı işlere niyet etmek, bu işleri yapmak adına azmetmek lutfu giden yollardandır. Kur'an'da "فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ" (bir şeyi yapmaya azmettiğinde Allah'a dayan)⁹⁶ ifadesinde gizli bir lütuf saklı olduğu, "وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ"⁹⁷ (Ve size yolun doğrusunu göstermek de Allah'a düşer) ifadesinde de Allah'ın lütuf konusunda bize ipucu gönderdiği

⁹² Kâdî Abdulcebbâr, *el-Muğnî*, XI/51.

⁹³ İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l Ahlak*, Beyrut, 1427/2006, s. 88.

⁹⁴ Kehf, 18/19; En'am, 6/103; Yusuf, 12/100; Hacc, 22/63; Lokman, 31/16; Şu'ra, 42/19; Mülk, 67/14; Al-i İmran, 3/164; Kasas, 28/5; Tur, 52/27.

⁹⁵ İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an Gereğçeli Meal-Tefsir*, s. 452 (Yusuf, 12/100 7. Not).

⁹⁶ Al-i İmran, 3/159.

⁹⁷ Nahl, 16/9.

düşünülebilir. "Doğru yolu göstermek, istikamet tayini Allah'a düşer" demek, içinde sen bu yola çıktığında yardımcın da O'dur, anlamını barındırmaktadır. Bu noktada Mu'tezile'ye göre, istikamet tayini Allah'a aitse ve nebi göndermek de vacipse, bu mecburiyette bir lütuf varsa bu lütuf, kendi arzusunun bir neticesi olmadığı gibi bağımsız olan iradesiyle vermiş olmakla, vermektan kaçınabileceği ilahi bir hediye de değildir.⁹⁸ Bu anlamda da lütuf olmazsa olmazdır.

Konuya genel anlamda baktığımızda, lütuf konusunda âlimlerin birbirine muhalif olması temelde irade ve kudret kavramlarının Allah'a ve kula nispetinde farklı düşüncelerindedir. İnsanın sorumluluğu ve irade hürriyeti açısından, kişiye özgürlük veren ve bunun sonucu olarak sorumlu kılan Mu'tezilî bakış açısının muhaliflerinin takıldığı nokta, kişiye herhangi bir sorumluluk vermemelerindedir. Kişinin iradesiyle iman ve itaati seçmesinde gelen yardımı lütuf olarak kabul eden Kâdî Abdulcebbar'ın karşısında Eş'arî zihniyeti tutarlı bir şekilde savunmak mümkün değildir. Ayrıca, lütfâ mükellefe imkân sağlaması açısından baktığımızda 'teklif ma la yutak' prensibiyle Eş'arî zihniyet burada da tutarsızdır. Kişiyi gücü yetmeyen şeyle sınavan Allah tasavvuruna sahip yaklaşımın lütfu doğru anlaması ve anlamlandırması beklenemez. Kâdî Abdulcebbar inanmayanlara lütuf verilmemesini mükellefe imkân sağlaması açısından değerlendirmekte, buradan da Allah dilediğini kafir yapar⁹⁹, anlamı çıkmamaktadır. İtaat etme ve irade gücünden mahrum olması değil, iradesini inkâr ve isyan yönünde kullanması açısından kâfir lütfudan mahrum kalmaktadır. Fakat teklif aşamasında tüm insanlar birdir ve inanan-inkar eden ayrımı yapılmadan lütuf herkes içindir. Tekliften sonra mükellefin teklife cevap vermesiyle lütfu farklılık meydana gelmektedir ki bu da kişinin kendi seçimi sonucudur.

Mükellefin teklif düzleminde yapması gereken eylemlerini yapabilmesi bir lütufsa, sahip olduğumuz çoğu şey lütuf kapsamına girer. 'Latîf' isminden yola çıkarsak, Yaratıcının bu niteliğe sahip olması, kul açısından bir eksikliğe işaret eder. Bu da kişinin şükretmesi ve Allah'a karşı sorumluluk içerisinde olduğunu bilmesi açısından bir farkındalıktır. Yani lütfâ muhtaç olma durumu söz konusudur. Lütuf da şükür gerektirir. Bu da imanın gereğidir.¹⁰⁰

Kâdî Abdulcebbar'ın görüş ve düşüncelerinden çıkarılan en önemli sonuçlardan biri, lütfun motivasyon olmasıdır. İlahî lütuf olan vahiy ve peygamberliğin örnekliliği insan için, insanların ahlakî eylemleri de diğer insanlar

⁹⁸ Duman, Ali, "Şerafettin Yaltkaya ve 'Mutezile Husn Kubh Meselesi' Makalesi", İnönü Üniv. Darinde İlahiyat Fak., Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II (2002), Sayı: 4, s.53-65.

⁹⁹ Eş'arî, Ebu'l Hasan, el- İbane ve usul-ü Ehli's-Sünnet, (Tercüme: Ramazan Biçer), Gelenek Yay. İstanbul, 2010, s.82

¹⁰⁰ Izutsu, şükürle imanı eş anlamlı kabul eder. Bkz: Toshihiko IZUTSU, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, Ank. Üniv. İlahiyat Fak. Yay. , Ank. Üniv. Basımevi, Ank.,1975, s. 23-25.

için bir lütuftur. Her ilahî teklif, insanı daha iyiye götürmesi açısından bir lütuftur. Her ilahî teklif, içinde motive edici nüveler barındırır. Her ilahî teklifte bir lütuftur ama her lütuftur teklif değildir. Son olarak, insana adaletsiz davranılmadığının göstergesi olan lütuftur aynı zamanda teklifle imkân arasındaki doğru orantıyı gözler önüne sermektedir.

Kaynakça

- Abrahamov, Binyamin, "Abd Al-Jabbar's Theory of Divine Assistance (Lutf)", *JSAI*, 16,1993.
- Altıntaş, Hayrani, *İbn-i Sina Metafizigi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1985.
- Altıntaş, Ramazan, "Tevfik- Hızlan- Lütuftur " *Kelam El Kitabı*, Editör: Şaban Ali Düzgün, Grafiker Yayınları, Ankara 2012.
- ....., "Mu'tezile'ye Göre Kıyamet Halleri", http://www.fikribeyan.net/1511_Mu-tezile-ye-Gore-Kiyamet-Halleri---Prof-Dr-RamazanAltintas.html
- Alûsî, Şihabuddin Seyyid Mahmud, *Ruhu'l Meanî fi Tefsiri'l Kur'ani'l Azim ve Sebi'l Mesâni*, Beyrut 1405/1985.
- Aslan, İbrahim, *Kâdî Abdulcebbar'da Kelam Yöntemi*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007.
- ....., "Mutezile Kelâmında Düşünce (Nazar)-Bilgi İlişkisi –Kâdî Abdulcebbar Örneği-", *A.Ü.İ.F.D.*, 51:1(2010), s. 151-176.
- Brunschvig, Robert, "Mutezile ve Aslah", (Çev.Hulusi Arslan), İnönü Üniversitesi Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II (2002), Sayı: 4.
- Coşkun, Ahmet, "Rızık Elde Etmede Kesbin Rolü ve Önemi" Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:9, Kayseri, 1996.
- Cuveynî, Abdülmelik B. Abdullah, *el-İrşad*, (Çev. Muhammed Yusuf Musa, Tahkik: Ali Abdulmunim Abdulhamid), Mısır, Mektebetü'l-Hanci, 1950.
- Çelebi, İlyas, *İslam İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kâdî Abdulcebbar*, 1.bs., İstanbul, Rağbet Yayınları, 2002.
- Çetin, Maksut "Mutezile'nin Adalet Anlayışı ve Sosyo-Politik Nedenleri", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl:17 Sayı:57 (Güz 2013).
- Duman, Ali, "Şerafettin Yalpkaya ve 'Mutezile Husn Kubh Meselesi' Makalesi", İnönü Üniversitesi Darende İlahiyat Fakültesi, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II (2002), Sayı: 4.
- Eş'arî, Ebu'l Hasan, *el- İbane ve Usul-ü Ehli's-Sünnet*, (Tercüme: Ramazan Biçer), Gelenek Yayınları, İstanbul, 2010.
- ....., *Luma' fi'r-Redd ala Ehli'z-zeyg ve'l-Bida' ve fi ahiri Risale fi İstihsani'l-Havd fi İlmi'l-kelam li'l-Musanef*, Daru'l Kütübu'l İlmiyye, Beyrut, 2000/1461.
- Gölcük, Şerafettin - Toprak, Süleyman, *Kelam*, 'Nübüvvet' Bahsi, Tekin Yayıncılık, 1996.
- Hançerlioğlu, Orhan, *Dünya İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.
- Haris el- Muhasibi, *el- Akl ve Fehmu'l Kur'an*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2003.
- Heemskerck, Margaretha T., *Suffering in The Mu'tazilite Theology*, Leiden, 2000.
- İbn Manzur, Ebu'l Fadl Cemaleddin Muhammed ibn Mükerrrem, *Lisan'ul Arab*, Beyrut, 1990.
- İbn Miskeveyh, Ebu Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya'kub er-Razi, *Tehzibu'l-Ahlak ve Tathiru'l-A'ra*, (tahkik, şerh: Nevvaf el-Cerrah) Dar-u Sadr, Beyrut, 1427/2006.
- İbn Sina, "Risâle-i Hayy ibn Yakkân ve Şerh", *Hayy İbn Yakzan* içinde, (Çev.Derya Örs), İnsan Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2006.

- ....., *Kitabu's- Şifa, Metafizik II* (çev. Ekrem Demirli-Ömer Türker) Litera Yay. İst.2005.
- ....., *en- Necat*, Kahire 1357/ 1938.
- İsfehani, Ebu'l Kasım el-Hüseyin b. Muhammed er-Ragıp, *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü*, (Çeviren ve Notlandıran, Yusuf Türker), Pınar yy, İstanbul 2007.
- İslamiyet- Hristiyanlık Kavramları Sözlüğü*, Editörler: M. Selçuk, H. Albayrak, P. Antes, R. Heinzmann, M. Turner, Ankara Üniversitesi Yy., Eylül 2013.
- İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an Gereğeli Meal-Tefsir*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Kâdî Abdulcebbar, *Fazlu'l İ'tizal ve Tabakatu'l Mu'tezile*, (Neşr, Fuad Seyyid), Tunus, 1974.
- ....., *el-Muğni Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl, -en-Nazar ve'l-Meârif*, tah. İbrahim Medkür, Kahire, 1382-85/1962-65.
- ....., *Şerhu Usûl-i Hamse*, (thk. Abdülkerim Osman), Kahire 1988.
- ....., *Tenzihu'l-Kur'an an'l-Metain*, Beyrut, tsz.
- Mert, Muhit, "Klasik Bir Kelam Problemi Olarak Rızık Kavramının Tanımları Ve Bu Tanımların İçerdiği Problemler", AÜİFD XLVI (2005), sayı 1.
- Özarlan, Selim, "Kur'an'da Tövbe Kavramına Kelâm Açısından Bir Yaklaşım" Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 1, Elazığ 2002.
- Râzî, Fahreddin, *Tefsîrü'l-Kebir, (Mefâtihu'l-Gayb)* Daru'l-Fikr, Beyrut, 1415/1995.
- Schimmel, Annamari, *Dinler Tarihine Giriş*, Kırkambar Yayınları, İstanbul,1999.
- Şeyhzade, Abdurrahim B.Ali, *Nazm el-Feraid*, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1288.
- Topaloğlu, B.- Çelebi,İ., *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yay., Ocak 2010.
- Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, Ank. Ün. İlahiyat Fak. Yay. , Ank. Ün. Basımevi, Ank.,1975.
- Tunç, Cihat, *Kelâm* (Sistematik), Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1997.
- Zemahşerî, Carullah Mahmud B.Ömer, *Tefsiru'l Keşşaf an Hakaiki Gevami't-Tenzil ve Uyumu'l Ekavili fi Vucuhu't Te'vil*, (Tahkik: Abdurrezzak el- Mehdî, Dar'ut Turâsi'l Arabî, Beyrut, 1417/1997.